

A Halósis történetírója és közönsége *

Halikarnassosi Dionysios első tanácsa azokhoz, akik történetírássra adják a fejüket, így szól:

πρώτον τε καὶ σχεδὸν ἀναγκαιότατον ἔργον ἅπαντων ἐστὶ τοῖς γράφουσιν πᾶσιν ἱστορίας ὑπόθεσιν ἐκλέξασθαι καλὴν καὶ κεχαρισμένην τοῖς ἀναγνωσομένοις. (D. H. *Pomp.* 3, 2)¹

Az egyik utolsó bizánci történetíró, az imbrosi Kritobulos már ennél az első lépésnél elbukott – legalábbis, ha Dionysiosot tekintjük mércének. A halikarnassosi történetíró ugyanis Gnaeus Pompeius Geminushoz intézett levelében – többek között – azért bírálja Thukydidést, mert az olyan háborút írt meg, melynek során sok görög város és ember pusztult el, s így az olvasók, akik görög dolgokról szeretnének hallani, már eleve idegenkedéssel néznek az athéni történetíró művére.²

Jóllehet Kritobulos *apró részletességgel* csak egy görög város pusztulásáról írt,³ ez aligha szolgált volna számára mentségül. S nem csak azért, mert ez a város éppen Konstantinápoly volt, s mert elvesztésével odalett annak a kultúrának az utolsó bástyája is, amely oly sokat jelentett Dionysiosnak és a többi görögnek, hanem azért is, mert művének középpontjába Kritobulos éppen azt az embert állította, aki a Városra és Bizáncre a pusztulást hozta.

A Εὐγγραφὴ ἱστοριῶν címet viselő mű a Serai könyvtárában őrzött, *autográf* és *egyetlen* kéziratának (*cod. Seragliensis* G. I. 3) első lapjain a bizánci történetíró II. Mehmed szultánhoz címzett ajánlólevele olvasható.⁴ Kritobulos egyszerű szolgaként (δοῦλος εὐτελής) ajánlja írását a szultánnak, aki véleménye szerint hatalmasabb és jelesebb tetteket vitt végbe, mint bármely uralkodó vagy hadvezér korábban (vö. *ep.* 1). A hízelkedő – és a legtöbb bizantinológusban később visszatetszést keltő⁵ – levél után azonban a szerző már nem a szultánhoz, hanem görög honfitársaihoz szól a klasszikus mintákat felvonultató *prooimion*-ban és a *paraitésis*-ben (vö. *Hist.* 1, 1, 1–3, 8).

* A tanulmány az OTKA NN 104456 sz. „Klasszikus ókor, Bizánc és humanizmus. Kritikai forráskiadás magyarázatokkal” pályázat és a Bolyai János Kutatói Ösztöndíj támogatásával készült.

¹ „Mindazok számára, akik történetírással foglalkoznak, első és szinte legfontosabb feladat a szép és olvasóiknak tetsző tárgy megválasztása.” Borzsák István fordítása.

² Vö. D. H. *Pomp.* 3, 4–5.

³ Az öt könyvből álló mű II. Mehmed trónra kerülésétől, 1451-től 1467-ig követi az eseményeket. Az első könyv, amely körülbelül a mű egyharmadát tölti ki, tartalmazza Konstantinápoly ostromát. A másik négy könyv a szultán további hódításait beszéli el.

⁴ A kézirat eredetileg két ajánlólevelet őrzött. Az ajánlólevelekről lásd: Grecu, V.: Kritobulos aus Imbros. *Byzantinoslavica* 17 (1957) 1–17, különösen: 4–7; Reinsch, D. R. (ed.): *Critobuli Imbriotae Historiae*. (Corpus Fontium Historiae Byzantinae vol. 22.) Berlin – New York 1983, 18*–27*. A kéziratról lásd: Reinsch 1983, 5*–6*.

⁵ Kritobulosnak és művének tudományos megítéléséről lásd: Reinsch 1983 (4. jegyz.) 48*–49*.

A tanulmány ez utóbbi közönség és a művét e közönségnek (is) szánó történetíró kapcsolatát és kölcsönhatását vizsgálja. A vizsgálathoz két út kínálkozik: vagy abból az egyedi és ellentmondásos helyzetből indulunk ki, amelybe Kritobulos sodorta magát, amikor II. Mehmedet választotta elbeszélése főhőséül, és azokat a finom és leleményes szónoki módszereket vizsgáljuk meg, amelyekkel a bizánci történetíró honfitársai előtt próbálja igazolni témaválasztását, vagy távolabbról vesszük szemügyre történetírónkat és közönségét, és olyan nyomokat keresünk a szövegben, amelyek a szerző és a befogadó bonyolult viszonyrendszerének általánosabb aspektusaira világítanak rá. Az előbbi téma ugyan izgalmasabb, több eredménnyel kecsegtet és talán még az olvasó számára is tetszetősebb, mégis – megfelelkezve Dionysios intelméről – most az utóbbi, általánosabb témát választjuk.

A bizánci történetírás és az azt befogadó közönség kapcsolatrendszere nagyobb részt még feltérképezetlen terület. A klasszikus-filológus kollégáikkal lépést tartani igyekvő bizantinológusok csak az utóbbi néhány évben, évtizedben kezdték megközelíteni ezt a *terra incognita*-t.⁶ A megközelítés során felvetődő számtalan kérdés közül most csak hármat emelünk ki, azt remélve, hogy Kritobulos művének vizsgálata adalékokkal szolgálhat e kérdések megválaszolásához.

Az első ezek közül, hogy milyen csatornán jutottak el a közönséghez a történeti munkák Bizáncban, s hogy e csatornák hogyan változtak a 4. és a 15. század között, vagy változtak-e egyáltalán. A kérdésre választ kereső Brian Croke kutatásaiból az derül ki, hogy a bizánci történetírók többsége – ókori elődekhez hasonlóan – szövegeiket nem csak magányos olvasásra szánták, hanem közönség előtt zajló szóbeli előadásra is.⁷ Croke főként a 7. és a 12. század közötti időszakból gyűjtött egybe olyan adatokat, amelyek a fenti állítást látszanak alátámasztani. Ezek az adatok, bizonyítékok három csoportra bonthatók. Az első csoportot azok a *locus*ok alkotják, amelyek szövegszerűen utalnak nyilvános előadásokra. Ilyen utalást találhatunk például Theophylaktos Simokattésnél, aki szerényen megemlíti, hogy történeti leírásának felolvasását meg kellett szakítania, mert hallgatósága könnyekre fakadt, miközben ő Maurikios császár halálát beszélte el (*Oikumeniké historia* 8, 12, 3–4).⁸ A második csoportba oszthatók azok a közönséget megszólító fordulatok, mint amilyen például a „*jövendőbeli hallgató*” (ἄκουσόμενος) Eustathiosnál vagy „*a figyelmes hallgatónak szánt*” (πρὸς φιλήκοον ἀκοήν) Psellosnál vagy az „*ó hallgatók*” (ὦ ἀκροαταί) Genesiosnál.⁹ A bizonyítékok harmadik, utolsó csoportját a kéziratok képezik. A szóbeli előadás nyomai ugyanis nemcsak közvetlen utalá-

⁶ A történeti művek ókori közönségéről lásd: Momigliano, A.: *The Historians of the Classical World and Their Audiences: Some Suggestions*. In: *Sesto Contributo alla storia degli studi classici e del mondo antico*. Roma 1980, 361–376; Nicolai, R.: *The Place of History in the Ancient World*. In: *A Companion to Greek and Roman Historiography*. Ed. J. Marincola. Oxford 2007, 13–26, különösen: 23–25; Marincola, J.: *Ancient Audiences and Expectations*. In: *The Cambridge Companion to Roman Historians*. Ed. A. Feldherr. Cambridge 2009, 11–23. A bizánci közönségéről lásd: Croke, B.: *Tradition and Originality in Photius Historical Reading*. In: *Byzantine Narrative. Papers in Honour Roger Scott*. Ed. J. Burke et al. Melbourne 2006, 59–70; Croke, B.: *Uncovering Byzantium's Historiographical Audience*. In: *History as Literature in Byzantium*. Ed. R. Macrides. Farnham 2010, 25–53; értékes adatokkal szolgál még: Kaldellis, A.: *The Byzantine Role in the Making of the Corpus of Classical Greek Historiography: A Preliminary Investigation*. *JHS* 132 (2012) 71–85.

⁷ Croke 2010 (6. jegyz.) 29–30, 44–46.

⁸ Vö. Croke 2010 (6. jegyz.) 29.

⁹ Vö. Croke 2010 (6. jegyz.) 40–41, 44.

sokban, elbeszélői fordulatokban érhetőek tetten, hanem a kézirati hagyományban is. Ennek ékes bizonyítéka Ióánnész Skylitzész művének, a *Synopsis historiôn*-nak híres madridi kézirata, melynek szép, rendezett szemi-unciális betűi és világos, ámde túlzásba eső központozása tanúskodik arról, hogy a szöveget felolvasásra szánták.¹⁰ Természetesen a nyilvános előadások mellett a magányos olvasás (ami ugyancsak hangosan történt) szintén jelen volt Bizáncban. Croke szerint erre olyan kifejezések figyelmeztethetnek, mint például az ἀναγιγνώσκειν ige gyakori előfordulása a szövegekben.¹¹

Ha Kritobulos művében kezdünk el kutatni hasonló nyomok után, nem kell hosszasan keresgelnünk, már a *prooimion*ban ráakadhatunk néhányra. A bevezetés első mondatában a következőket olvashatjuk:

Κριτόβουλος ὁ νησιώτης, τὰ πρῶτα τῶν Ἰμβριωτῶν, τὴν συγγραφὴν τήνδε ξυνέγραψε δικαίως μὴ πράγματα οὕτω μεγάλα καὶ θαυμαστὰ ἐφ' ἡμῶν γεγονότα μείναι ἀνήκουστα, ...¹² (*Hist.* 1, 1, 1)

Néhány sorral alább pedig ezt találjuk:

... τὰ μὲν γὰρ παλαιὰ τῶν ἔργων πρεσβύτατα ὄντα καὶ μέγιστα δυσπαράδεκτὰ πῶς εἰσι καὶ εἰς ἀκοὴν ἔρχεται μόγις ...¹³ (*Hist.* 1, 1, 2)

Az ἀνήκουστα és az εἰς ἀκοὴν ἔρχεται kifejezések ugyan nem utalnak olyan közvetlenül szóbeli előadásra, mint Theophylaktos Simokattész vagy éppen Psellos, Genesios és Eustathios megjegyzései, mégis arra engednek következtetni, hogy a 15. században még mindig fontos szerepet kapott a szóbeli előadás a történeti munkák befogadásának folyamataiban. Valószínűleg még Kritobulos lelki szemei előtt is ott lebegett a hallgató közönség, miközben történeti művét fogalmazta. Ahogy szóbeli előadásra, úgy magányos olvasásra utaló nyomokat, szavakat is rögzíthetünk a szövegben, igaz, nem a megszokott kifejezéseket: a *paraitésis*ben olvasható σύνειμι¹ igéből képzett jövő idejű melléknévi igenév (ξυνεσομένους) alighanem már a magányos, elmélyült olvasókra vonatkozik.¹⁴

De kikből állt e közönség és milyen elvárásai voltak a történetíró felé? Általánosságban elmondható, hogy Bizáncban a történeti művek hallgatói, olvasói (és szerzői is) főként egy szűk társadalmi réteg képviselőiből, az egyházi és a világi arisztokrácia tag-

¹⁰ Lásd: Burke, J.: The Madrid Skylitzes as an Audio-Visual Experiment. In: *Byzantine Narrative. Papers in Honour Roger Scott*. Ed. J. Burke et al. Melbourne 2006, 137–148, különösen: 142–146.

¹¹ Croke 2010 (6. jegyz.) 37, 45.

¹² „A szigetlakó Kritobulos, imbrosi előkelő írta e történeti művet, mert helyénvalónak tartotta, hogy ily nagy és csodálatos dolgok, melyek korunkban történtek, ne maradjanak *meghallgatás* nélkül, ...”

A Kritobulos-szemelvények fordításánál figyelembe vettem Szabó Károly fordítását: Szabó K.: *Kritobulosz. II. Mehmet élete*. Monumenta Hungariae Historica, 22. köt. Budapest 1875.

¹³ „... a hajdani tettek, minthogy igen régiek és hatalmasak, bizonyos mértékig felfoghatatlanok, és *meghallgatásra is alig találunk* ...”

¹⁴ παραιτούμαι δὲ τοὺς τε νῦν τοὺς τε χρόνῳ ὕστερόν ποτε ξυνεσομένους τῇδε τῇ συγραφῇ ... (*Krit. Hist.* 1, 3, 1) – „Azokat pedig, akik ezzel a történeti művel most vagy valamikor a jövőben foglalkozni fognak, arra kérem, ...”

jaiból kerültek ki.¹⁵ E közönség nagy része kiváló oktatásban részesült, klasszikus szerzőkön (elsősorban Thukydidesen és Hérodotoson) edződött, és e történetírók ismerete és beható tanulmányozása révén határozott elképzelése volt a történeti elbeszélések megfelelő stílusáról, tárgyáról, felépítéséről és arányairól. Ezeknek az elvárásoknak – maguk is fogyasztók, befogadók lévén – a bizánci történetírók is tudatában voltak, és műveik megkomponálásánál igyekeztek tekintetbe venni a közönség igényeit. Ezt igazolják azok a történetírói megjegyzések, melyek e közönségigényekre reflektálnak.

Psellos, például, kortörténeti munkájában, a *Chronographiában* barátjának azért mentegetőzik, mert nem számol be mindenről sorjában (ἐφεξῆς πάντα διεξιέναι) és pontosan (ἐξ ακριβοῦσθαι), s mert nem beszél azokról az eseményekről, amelyekről egyébként az alapos történetírók szólni szoktak (εἴθισται λέγειν τοῖς ἀκριβέσι τῶν συγγραφέων). Minthogy azonban – folytatja Psellos – barátja csak amolyan összefoglalást (κεφαλαιωδεστέραν) kért tőle s nem történeti művet (τὴν συγγραφὴν), ezért számos említésre méltó dolgot elhagyott, az eseményeket pedig sem nem rendezte időrendbe az olympiasok szerint, sem nem osztotta fel az esztendőket téli és nyári időszakokra, miként azt a történetíró (ὁ συγγραφεύς) tette, hanem egyszerűen csak a legfontosabbakat mondta tollba, amennyi emlékezetében összegyűlt.¹⁶

Psellos mentegetőzéséből világosan kiderül, hogy a kortörténeti monográfiák írásánál a szerzőknek figyelembe kellett venniük bizonyos – a közönség által is jól ismert és elvárt – szerkesztési elveket. A legfontosabbak közé tartozott az események időrendbe szedése, és azok pontos és a sorrendet szigorúan betartó elbeszélése. A szövegből az is kiderül, hogy ezekhez az elvekhez történetírói minta is társult, Psellos esetében Thukydides, akinek a neve a συγγραφεύς szó mögött rejtőzik.

Majd négy évszázaddal később az athéni történetíró lesz az egyik mintája Kritobulosnak is,¹⁷ aki *prooimionjában* a Psellosnál olvasható irányelveket fogalmazza újra:

γράψω δὴ καθέκαστα ὡς ἐγένετο¹⁸ ἀκριβῶς τοὺς τε λόγους ξυναρμόζων τοῖς ἔργοις τὰ τε ἔργα μηδαμοῦ τῶν καιρῶν ἀποδιστὰς ἔν τε τοῖς προσώποις καὶ τοῖς καιροῖς τὴν γιγνομένην τάξιν μετὰ τοῦ προσήκοντος σώζων. . . (*Hist.* 1, 1, 4)

A két szöveghely összevetésével nem azt akarjuk sugallni, hogy Kritobulos ismerte Psellos művét (bár ezt nem lehet kizárni), vagy hogy a *Chronographia* és a *Syngraphé*

¹⁵ A közönség természetesen nem volt teljesen homogén; lásd erről: Croke 2010 (6. jegyz.) 28, 32–34, 46–47, 53.

¹⁶ Τὰ μὲν οὖν ἐφεξῆς πάντα διεξιέναι, ἕκαστόν τε ἐξακριβοῦσθαι ἀφ' οἷων ἀρχῶν εἰς οἷα τέλη κατήντησε, συντάξεις τε καταλέγειν καὶ στρατοπεδείας, ἀκροβολισμοὺς τε καὶ ἀψιμαχίας καὶ τὰλλα ὁπόσα εἴθισται λέγειν τοῖς ἀκριβέσι τῶν συγγραφέων, ὡς μακροῦ καιροῦ καὶ λόγου δεόμενα εἰς τὸ παρὸν ἀναβάλλομαι· οὐ γάρ με τὴν συγγραφὴν, φίλτατε πάντων ἀνδρῶν, φιλοτιμοτέραν, ἀλλὰ κεφαλαιωδεστέραν ἀπήτησας· διὰ τοῦτό σοι καγὼ πολλὰ τῶν ἀξίων εἰρῆσθαι παρήκα τῇ ἱστορίᾳ, μήτε πρὸς ὀλυμπιάδα ἐτῶν ταύτην ἀναμετρήσας, μήθ' ὡς ὁ συγγραφεὺς πεποίηκεν εἰς τὰς τοῦ ἔτους ὥρας αὐτὴν διελόμενος, ἀλλ' ἀπλῶς οὕτως τὰ ἐπικαιρότατα ταύτης ὑπαγορεύσας καὶ ὁπόσα μοι ἱστοροῦντι κατὰ μνήμην συνήθροισται· (Psellos *Chron.* 6, 73)

¹⁷ Kritobulos Thukydides-imitációjáról lásd: Mastrodemetres, P. D.: 'Εσωτερικαὶ ἐπιδράσεις τοῦ Θουκυδίδου ἐπὶ τὸν Κριτόβουλον. *Αθηνά* 65 (1961) 158–168; Reinsch 1983 (4. jegyz.) 48*–54*.

¹⁸ Thukydides utánzása ebben a szövegrészletben is kitapintható: γέγραφε δὲ καὶ ταῦτα ὁ αὐτὸς Θουκυδίδης Ἀθηναῖος ἐξῆς, ὡς ἕκαστα ἐγένετο, . . . (Th. 5, 26, 1)

historiôn között bármiféle *közvetlen* kapcsolat van – hiszen nincsen –, hanem csupán azokra, a mindkét szerzőnél megjelenő szempontokra szeretnénk föl hívni a figyelmet, amelyek a bizánci (és görög) történetírás évszázadai során a történeti elbeszélésekben rendre felbukkannak, és nemcsak a szerzőket kötik össze közvetve vagy olykor talán közvetlenül, de a műveiket olvasó és hallgató közönséget is. Még egy idevágó helyet érdemes Kritobulos szövegéből idéznünk. Az imbrosi történetíró a bevezetésben ígéretet tesz arra, hogy a későbbiekben meg fogja írni az Oszmán Birodalom történetét. Erre véleménye szerint a következők miatt van szükség:

εἰ γὰρ καὶ πολλοὶ περὶ τούτων εἰρήκασιν, ἀλλ' οὐ κατὰ τὰ ξιν οὐδὲ καλῶς τε καὶ ὥς ἔδει τὴν ἱστορίαν ξυνέθεσαν, ἀλλ' ὥς ἂν ἐπῆλθεν αὐτοῖς ἢ κατὰ τὸ δοκοῦν τῆς γνώμης ἢ τὸ ξυμβαῖνον τῆς μνήμης ἢ τῆς τῶν πραγμάτων πείρας εἶχον, τῆς δ' ἀκριβείας ὀλίγον ἐφρόντισαν.¹⁹ (*Hist.* 1, 2, 2)

A bírálathoz ismét feltűnnek a szövegalkotásra vonatkozó általános szabályok és kifejezések, mint például a κατὰ τάξιν, „*rendben*” vagy a καλῶς, „*megfelelően*”, közvetlen szomszédságukban pedig az olyan fordulatok, mint amilyen a ὥς ἔδει, „*mint azt kellett volna*”, amely a μετὰ τοῦ προσήκοντος, „*ahogy illik*” kifejezéshez hasonlóan arra utal, hogy ezek a történetírást meghatározó szabályok egyfajta „közmegegyezésen” nyugodtak – a történetírók és a közönség hallgatolagos megegyezésén, mely megegyezés elsősorban a klasszikus hagyományon alapult.

Tanúsítják ezt az idézett szöveg utolsó sorai is. E sorokban ugyanis Kritobulos – aki e helyütt nem csak történetíróként, hanem befogadóként is megnyilatkozik, hiszen feltehetően saját olvasmányélményei alapján fogalmazta meg bírálatait²⁰ – thukydidészi húrokat penget:²¹ azok a történetírók ugyanis, akik saját helyesnek tartott véleményük szerint számolnak be az eseményekről, ráadásul úgy, ahogy az emlékezetükben megmaradt, a thukydidészi *akribeia* követelményeit hagyják figyelmen kívül, amely kimondja, hogy a történetírónak felül kell vizsgálnia saját és mások véleményét és emlékezetét is.²²

A következő és egyben utolsó szöveghely, melynek vizsgálata, megítélésünk szerint, némi fényt vethet a történelem iránt érdeklődő, 15. századi bizánci közönségre, szintén a *prooimion*-ban olvasható:

ἔδόκει δέ μοι καὶ διὰ τόδε οὐχ ἡκιστα ἀναγκαῖα εἶναι ἥδε ἢ νῦν ξυγγραφῇ· τὰ μὲν γὰρ παλαιὰ τῶν ἔργων πρεσβύτερα ὄντα καὶ μέγιστα δυσπαράδεκτα πῶς εἰσι καὶ εἰς

¹⁹ „Jóllehet sokan beszéltek ezekről, nem *rendben* és nem *megfelelően* tették, ráadásul kutatásaik eredményeit sem úgy szerkesztették meg, *mint azt kellett volna*, hanem úgy, ahogy az hozzájuk eljutott, tudniillik vagy a saját helyesnek tartott véleményük alapján, vagy ahogy éppen emlékezetükben megmaradt, vagy a dolgokról szerzett tapasztalatuk szerint, a pontossággal keveset törődve.”

²⁰ Nem tudjuk, mely történeti művekre utal Kritobulos. Anthony Kaldellis szerint a bírált szerzők között van Kritobulos kortársa, a *Halósís* másik klasszicizáló történetírója, Laonikos Chalkokondylés is: Kaldellis, A.: *The Date of Laonikos Chalkokondyles' Histories. GRBS* 52 (2012) 111–136, különösen: 134.

²¹ Vö. Reinsch 1983 (4. jegyz.) ad loc.

²² τὰ δ' ἔργα τῶν πραχθέντων ἐν τῷ πολέμῳ οὐκ ἐκ τοῦ παρατυχόντος πυνθανόμενος ἡξίωσα γράφειν, οὐδ' ὥς ἐμοὶ ἔδόκει, ἀλλ' οἷς τε αὐτὸς παρήν καὶ παρὰ τῶν ἄλλων ὅσον δυνατόν ἀκριβείᾳ περὶ ἐκάστου ἐπεξελεθῶν. ἐπιπόνως δὲ ἡύρισκετο, διότι οἱ παρόντες τοῖς ἔργοις ἐκάστοις οὐ ταῦτ' ἀπερὶ τῶν αὐτῶν ἔλεγον, ἀλλ' ὥς ἐκατέρωθεν τις εὐνοίας ἢ μνήμης ἔχοι. (*Th.* 1, 22, 2–3)

ἀκοὴν ἔρχεται μόγις τῷ χρόνῳ ὥσπερ γηράσκοντα καὶ διαπιστούμενα ἢ τῷ γε πολλῷ τῆς μνήμης συνεθισμῷ καὶ καταφρονεῖται· πᾶν γὰρ τὸ πλεονάζον ἐς κόρον ἦκει, κόρος δὲ ἀηδίαν φέρει. τὰ δὲ δὴ νῦν καινὰ τε ὄντα καὶ προσεχῇ καὶ ὡς γνώριμα εὐπαράδεκτά τέ ἐστι καὶ κατέχεται καὶ ὡς προσεχῇ μᾶλλον θαυμάζεται, καὶ τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ καὶ μᾶλλον διαφέροντα ἢ καὶ τὴν πίστιν ἔχοντα τῷ σαφεῖ καὶ γνωρίμῳ χαιρόντων τε τῶν ἀνθρώπων ὡς τὰ πολλὰ τοῖς καινότεροις τῶν ἔργων καὶ τούτοις μᾶλλον ἐθελόντων ἔπεσθαι.²³ (*Hist.* 1, 1, 2)

Kritobulos leírásából úgy tűnik, hogy a 15. századi bizánci közönség mintha elfordult volna a régmúlt történéseinek tanulmányozásától, s érdeklődése inkább a közelmúlt eseményeire irányult volna. A fenti – nevezzük – közvéleménynek azonban némileg ellentmondani látszik az a tény, hogy a 14. és a 15. századból számos ókori történetíró és szerző kézírata maradt fenn, többek között éppen Kritobulos jóvoltából, akiről tudjuk, hogy a tulajdonában volt a *Parisinus graecus* 1636-os Thukydides-kézirat, és hogy saját kezűleg másolta le Hérodotos munkáját (*cod. Laurentianus* 70, 32), Arrhianos *Anabasis Alexandru* című művét (*cod. Seragliensis* G. I. 16) és Ailios Aristeides írásait (Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη *cod.* 1064).²⁴

Akármi is az ellentmondásra a válasz, Kritobulos fent idézett megfigyelése talán adalékot kínálhat ahhoz a kérdéshez, hogy vajon az évszázadok során változott-e, és ha igen, hogyan változott Bizáncban a történelem, az egyes történeti korok és az eltérő történeti műfajok iránti érdeklődés. Miközben ugyanis Kritobulos, nem tudjuk pontosan miért, de úgy ítélte meg, hogy olvasóit, hallgatóit inkább a közelmúlt eseményei érdeklik, a 6. században a kaiserei Prokopios mintha éppen ennek az ellenkezőjét tapasztalta volna. Monumentális kortörténeti munkájának, a *Περὶ τῶν πολέμων*-nak az előszavában Prokopios választott témájának, Iustinianos császár háborúinak szónoki felnagytűzését a következőkkel zárja:

πέπρακται γὰρ ἐν τούτοις μάλιστα πάντων ὧν ἀκοῇ ἴσμεν θαυμαστὰ οἷα, ἣν μὴ τις τῶν τάδε ἀναλεγόμενων τῷ παλαιῷ χρόνῳ τὰ πρεσβεῖα διδοίη καὶ τὰ καθ' αὐτὸν οὐκ ἄξιόη θαυμαστὰ οἶεσθαι.²⁵ (*Pers.* 1, 1, 7)

²³ „Nem utolsó sorban a következő miatt is szükségesnek látszott számomra a jelen történeti munka: a hajdani tettek, minthogy igen régiek és hatalmasak, bizonyos mértékig felfoghatatlanok, és meghallgatásra is alig találunk, mivel idővel idejétmúltakká és megbízhatatlanokká lettek, vagy éppen oly sokszor emlegették már azokat, hogy megszokottá és lenézetté váltak; hiszen minden túlzás csömörhöz vezet, a csömör pedig undort szül. A mostani események viszont, mivel újak, közeleiek és jól ismertek, könnyen felfoghatóak, tartósan az emlékezetben maradnak, ráadásul, mint-hogy a közelmúltban történtek, még inkább csodálatra méltóak, annál jobban, minél különlegesebbek és világos és ismert voltuknál fogva hitelesebbek; hiszen az emberek általában az újabb tettekben lelik örömeiket és ezeket követik nyomon szívesen.”

Rövid megjegyzés: évszázadokkal később hasonló jelenségre hívja fel a figyelmet a modernkor egyik legjelentősebb történésze Jacob Burckhardt is: „*Sobald die Geschichte sich unserem Jahrhundert und unserer werten Person nähert, finden wir alles viel »interessanter«, während eigentlich nur wir »interessierter« sind.*” Burckhardt, J.: *Weltgeschichte Betrachtungen*. Leipzig 1985. 25–26.

²⁴ Vö. Reinsch 1983 (4. jegyz.) 68*–71*.

²⁵ „Mert valamennyi háború közül, amiről csak hallottunk, ezek során estek meg a legrendkívülbb dolgok – ha ugyan egyik-másik olvasónk nem részesíti megkülönböztetett tiszteletben a régi idöket, és nem tekinti érdektelennek saját korának történéseit.” A Prokopios-részleteket Mészáros Tamás fordításában közlöm, akinek köszönöm szíves hozzájárulását a fordítás felhasználásához.

Ezek az olvasók ugyanis – fűzi tovább gondolatait a történetíró – sokkal többre értékeli például a trójai háború harcosait a jelenkor katonáinál. Éppen ezért Prokopios hosszas fejtegetésbe kezd, amelyben azt igyekszik bizonyítani, hogy a iustinianosi háborúk fegyveresei minden tekintetben felülmúlják a trójai háború harcosait. A Thukydides Homéros-bírálatát (vö. Th. 1, 10,3–11,2) idéző bizonyítás végén azonban a kaisereiai történetíró kissé rezignáltan jegyzi meg, hogy „[m]égis akadnak olyanok, akik az említett szempontokról egyáltalán nem vesznek tudomást, a régi időket imádják és csodálják, és csöppet sem törődnek a fejlődéssel.”²⁶

Noha nincs szándékunkban e két szöveghelyből messzemenő és megkérdőjelezhetően következtetéseket levonni a 6. és a 15. század bizánci közönségére vonatkozóan, azt talán érdemes megjegyezni, hogy Prokopios és Kritobulos eltérő tapasztalatai részben tükrözni látszanak a két korszak történetírásának spektrumát is: a kora bizánci korban ugyanis nemcsak a folyamatos történelemmé összeérő kortörténetírás virágzott, de továbbélt az Eusebiostól kezdeményezett egyháztörténetírás, s a palettán helyet kapott az időben távolabbra visszanyúló historiográfia is a korszak végén napvilágot látott világkrónikáknak köszönhetően; ez a sokszínűség a Palaiologos-korra némileg megfakul, és szinte kizárólag csak kortörténeti monográfiák születnek.

A tanulmány az egyik utolsó bizánci történetírói alkotás néhány szöveghelyén keresztül próbált *bepillantást* nyújtani a bizánci történetírók és közönségük kapcsolatába. A „bepillantás” szó ezúttal nem csak egy szokásos nyelvi fordulat, hanem valóban a dolgozat vállalására és egyúttal hiányosságaira kívánja felhívni a figyelmet. A bizánci irodalom egyik legjelentősebb műfajának, a történetírásnak korabeli befogadóirol nagyon keveset tudunk. Számos kérdés áll még nyitva előttünk és rengeteg a bizonytalanság. Egyvalami azonban bizonyos: a történetíró bármilyen kiváló tollú is legyen, közönség nélkül csak félkarú óriás lehet. Ilyen félkarú óriás maradt Kritobulos, akinek a műve a 19. század közepéig elfeledetten hevert a Topkapi Serai könyvtárában²⁷ – talán mégis Dionysios tanácsát kellett volna követnie.

---

²⁶ εἰσὶ δὲ οἱ τοῦτων ἥκιστα ἐνθυμούμενοι σέβονται μὲν καὶ τεθήπασι τὸν παλαιὸν χρόνον, οὐδὲν δὲ ταῖς ἐπιτεχνήσεσι διδόασιν πλέον. (*Pers.* 1, 1, 16)

²⁷ 1859 augusztusában Constantin Tischendorf fedezte fel (a Nyugat számára) Kritobulos kéziratát. Erről lásd bővebben: Reinsch 1983 (4. jegyz.) 18*.

Summary

Kritobulos of Imbros is known to us as the author of one of the most important sources of the Halōsis. His historical work covering the period from AD 1451 to AD 1467 can be regarded as a momentous work of the late Byzantine historiography. By analysing some loci of this work, present study tries to offer insight into the relationship of Byzantine historiographers and their audience.